

SOYUT VARLIKLARIN İSPATI

Farâbî
Çev. Hüseyin AYDIN*

Soyut varlıklar (mufârâkât) çeşitli gerçeklik mertebelerine sahiptirler ve dört sınıfa ayrılırlar:

- A- Nedensiz varlık, ki tektir.
- B- Fa^cal akıllar, ki nevi itibariyle çokturlar.
- C- Semâvî kuvvetler (nefisler), ki onlar da nevi itibariyle çoktur.
- D- İnsânî nefisler; onlar ise kişilik olarak çok ve çeşitlidirler.

Bu soyut varlıklar için dört tane genel sıfat vardır:

1- Onlar cisim değildirler. Bu bir olumsuz nitelendirmedir (selbî manadır). Bu olumsuzluk (selb) ta ortak olmalarından dolayı, onların hakikatlarının başka başka olmaması gerekmez.

2- Onlar ölmezler ve dağılmazlar. Aksi taktirde, onlarda ölüm ve dağılma (fesâd) nın kuvve halinde var olması gerekirdi. Eğer bu mümkün olsaydı, onlarda var olma ve yokolma gücü ve fiilinin bir arada olması gerekirdi. Bu taktirde de aynı anda hem var hem de yok olurlardı. Böylece, basit (varlık)ler, gerçekte (bi'l-fiil) var olunca, onlarda güç ve imkânın kalmayacağı ortaya çıkmış oldu. Bu, kendileri için iki imkân olan bileşik cisimlerde mümkün olur. Onlardan birisi gerçekleşirken diğeri yok olur; gerçekleşen de maddede varlığını sürdürür. Burada, varlığı zatının gereği olanda dağılma (fesâd)nın imkânsızlığı dolayısıyla özel bir açıklama vardır. Aynı şekilde, madde hususunda da özel bir açıklama vardır.

3- Soyut varlıklar, idrak etme dereceleri farklı olmakla beraber kendi özleri (zatları)ni bilirler. Onların kendi özlerini bilmeleri, varlıklarının ta kendisidir.

Bunların varlıkları çeşitlidir; Tanrı (Birinci), şüphesiz, özünü ve özünün gereklerini bilir. Çünkü O, özünün gereklerini bilmeseydi, özünü bilmesi eksik olurdu. O'nun, özünün gereklerini bilmesi, özünü bilmesidir.

4- Onların her birisi için, soyut varlıklar olmaları sebebiyle, madde ile ilişki halinde olanların saâdetinin üstünde bir saâdet vardır.

(Bu soyut varlıkların ispatının delilleri):

Bir kısım deliller, sadece, bir soyut varlığın ispatlanmasını yerine getirir. Kimi deliller de vardır ki, önce, onunla ispat edilmeğe çalışılan şey, diğer ikinci bir delil ile tamamlanır. Böylece bunun, soyut bir varlık olduğu ortaya çıkar.

* Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Felsefesi Anabilim Dalı.

A- Nedensiz Varlığın İspatı:

Nedensiz varlığın soyut olduğunu ispatlamak için başka bir delile ihtiyaç duyulur, bu da: "Mümkün varlıkların nedensiz bir varlığa ulaşmaları gerekir", delilidir. Aksi taktirde; baştaki neden (illet), sondaki, etki (mâclül) olmak üzere, iki uç ve bir ortadan oluşan bir olay zincirinde, baştağının durumu, yine, orta durumunda olmayan bir uca ihtiyaç duyan bir vâsita (orta) olurdu. Orta varlıkların sonlu veya sonsuz olması, durumu değiştirmez. Şu halde, varlıkların içinde, sebepsiz bir varlığın bulunması gerekir. Ancak bu, neden ve etkilerin beraber var oldukları düşünüldüğünde böyledir. Çünkü, etkinin, neden olmadan var olması mümkün değildir.

Etki (mâclül), varlık kazanınca, eğer var olduktan sonra nedene ihtiyaç duymaz bir duruma gelirse, daha önce mümkün ve bir nedene muhtaç bir durumdayken vâcib el-vücûd li zâtihî (özü varlığını gerektiren) olur. Sonradan olma (hudûs) ise, etkinin varlığının, kendi özünün gereği olarak meydana geldiğini ifade etmez. Sonradan olma da, bu neden dolayısıyla etkinin sıfatıdır. Kısaca, fâilin, sonradan meydana gelmede, yani yokluk (âdem) tan önce gelmede, bu varlık gibi yokluktan önce olma yönünden tesiri olmaz. Aksine, yokluktan önce gelme, zâtî bir özelliktir. Zâtî olan (özü gereği varolan) şeyin de nedeni yoktur.

Nedensiz Varlığın "soyut" olduğunun deliline gelince: Eğer O, cisim olsaydı, maddesi ve sûreti olurdu. Bu ikisi de, O'nun varlığının nedeni olurlardı. Oysa, Nedensiz Varlığın zâtının nedeni olmaz. Eğer O, cisim olsaydı, mâhiyeti olurdu. Eğer mâhiyeti olsaydı, bu durumda üç imkânsızlık (muhâl) ortaya çıkardı:

- 1- Yok olanın varlığı gerekirdi, yani zâtının varlığına bir neden gerekirdi.
- 2- Nedensiz olan İlk Varlık, bu mâhiyetin gereklerinden değildir. O'ndan sâdır olan, etki durumunda (mâclül) bir şey olurdu.
- 3- Varlığının zarûreti, bu mâhiyete bağlı olarak, onunla ayakta durması ve varlığının zorunluluğu o mahiyetle olması gerekirdi.

B- Fa^cal Akılların İspatı:

Bu konuda altı delil vardır. Bu deliller onların soyut varlık olduğunu gösterir.

1- Birinci (Tanrı) den meydana gelen şeyin, zâtî birliğe sahip olması zorunludur. Çünkü Birinci, her yönden zâtî birliğe sahiptir. Her yönden Bir-Olan da, her yönden bir olanı gerektirir. Zâtî bir olanın, ileri süreceğim deliller dolayısıyla, soyut bir varlık olması zorunludur.

Cisimlerin ve soyut varlıkların çok olduğu, bilinen bir şeydir. Tanrı'dan ilk sâdır olanın, cismin sûreti ya da maddesi olması mümkün değildir. Çünkü, cismî sûret, kendisinde var olan madde sayesinde etkin olur. Zira, cismî sûretin maddede varlığa çıkması maddeden müstağnî değildir. Her bir şeyin fiilinin ortaya çıkması, var olmasından sonradır. Cismin maddesi, kendisinden sonra suretlerden, madde ve soyut varlıklardan doğan şeye neden olur. Bu durumda madde için kendisine ait olan cismî sûreti ikinci kez kabullenmekten başka çare yoktur. Şüphesiz cismî sûret de, kendisi varlığa çıktıktan sonra etkin olur. Cismî sûretin varlığı, ferdî bir varlıktır. Onun ferdîleşmesi konum itibarıyledir ve böylece fiili,ontik (vaz^c) dir. Eğer cismî sûret, diğer bir cismin nedeni olsaydı, önce onun sûret ve maddesinin varolmasının nedeni olması gerekirdi. Fakat cismî sûret ile diğer cismin sûret ve maddesi arasında ontik bir ilişki (vaz^c) yoktur. Onun, ikisinin meydana gelmesine neden olması müm-

kün değildir; yine o, madde ve sûretten sonra olana, yani cisme neden olamaz. Soyut bir varlığa neden olmasının imkânsızlığı ise daha açıktır.

2- Cisim, madde ve sûretten meydana gelir. Sûret, gerçekleşebilmesi için maddeye muhtaç olduğu gibi, madde de sûrete muhtaçtır. Bu ikisinin terkiibinde ise, cisim olmayan başka bir şeye ihtiyaç vardır. Bu deliller şu sonuca götürür: Eğer ilk etki (ma^clul) soyut olmasaydı, cismî sûretin ve maddenin, cismin ve soyut varlığın meydana gelmesine neden olurdu. Bu ise imkânsızdır.

3- Eğer felekî (Semâvî) cisim, içinde taşıdığı cismin varlığına neden olsaydı, boşluk (halâ) un yokluğu için de neden'in olması gerekirdi. Oysa boşluk imkânsızdır. İmkânsız (muhâl), nedeni olmayandır. Bundan da, her felek için bir soyut varlığın olduğu ortaya çıkar.

4- Muhakkak ki insanî nefisler de soyut varlıklardır; onların nedeninin de soyut bir varlık olması gerekir. Çünkü cisim, varolmanın sıradüzeninde soyut varlıklardan sonra gelir. Şu halde, eğer cismî sûret, bir soyut varlığın vücuda gelmesine neden olsaydı, şu anda olduğundan daha yüksek derecede bir varlığı ifade eder ve şu anda olduğundan daha mükemmel olurdu. Ve insanî nefis gibisi de nedensiz meydana gelirdi. Böylece cismânî sûret, şu anda sahip olduğu kendi öz varlığından daha mükemmel bir varlığı ifade etmez.

5- İnanî nefislerin düşünülür varlıklarda (ma^ckûlât) kuvveden fiile çıkması birkaç delil ile te'yid edilmiştir:

a) Tahayyül eden sûretler, duyulur suretler, vehmedilen suretler. Kısaca, kuvve halindeki cisimler, akli varlıklardır. Onları soyutlayan ve onları düşünülür varlık kılan bir şeyin olması gereklidir. Eğer o şey, bilkuvve düşünülür varlık olursa Teselsül olurdu. Şüphesiz onun bizzat düşünülür olan şeye varıp durması gerekir.

b) Cismanî sûret, ontik ilişki (vaz^c) ile etkin olur ve onun nefislerimiz ile bir ontik ilişkisi yoktur.

c) Onun, akıllarımızı kuvveden fiile çıkarması mümkün değildir. Akıllarımızı olgunlaştıracak olan şey, şüphesiz, varolma yönünden akıllarımızdan daha mükemmel olmalıdır. Oysa düşünülebilir varlıklar, akıllarımızı olgunluğa ulaştırır. Nitekim onları gerçekleştiren şey bilfiil akıldır.

6- Daimî hareket için soyut bir hareket ettiricinin olması gereklidir.

C- Semâvî Nefislerin İspatı:

Semâvî nefislerin ispatı üç delil ile:

1- Tabii hareket tabii olmayan bir durumda, semâvî nefislerden doğar. Dairevî harekette sükûn olmaz.

2- Tabii hareket, kendisinde sükûnet bulacağı bir şey arar. Bu en kısa yoldur. Öyle ise o doğru harekettir.

3- Tabiat, istediği şeyden uzaklaşmaz, hiç bir şeyin de kendisinden uzaklaşmasını istemez. Dairevî hareket ise düz hareketi reddeder. Böylece o tabii değildir. O dinamik ve irâdelidir. Çünkü o cüz'î iradeye sahiptir. Onun sırf akıl olması mümkün değildir. Aksi halde hareketlerin parçaları yok olmazdı. Belirlenmemiş hareketin varlığı ortaya çıksın diye, hareketsiz hareketin belirlenmesi mümkün değildir; öyle olsaydı, hareket de olmazdı.

Onların soyut varlıklar olmasının (delili): Onların istediği şeyin şehvet ve gazap türünden hissî bir şey olması mümkün değildir. Eğer öyle olsaydı, ona ulaştığı an hareket son bulurdu.

D- İnsânî Nefislerin İspatı:

İnsan bedenleri, başka cisimlerden sâdır olmayan bir takım davranışların kaynağıdır. Bu davranışlar onun cismaniyetinden çıkmamıştır. Çünkü mutlak cisim yoktur. Bu durumda, zikredilen fiillerin kaynağı olan şey, mutlak cismin kıvamı olan cevherdir. İnsânî cisimlerin meydana gelişi, mürekkep cisimlerin meydana gelişi gibi değildir. Çünkü insanî cisimlerin "büyüme, beslenme, idrak etmek ve kendiliklerinden hareket etmek" gibi varoluş özellikleri vardır.

Bunların soyut varlıklar oluşlarının (delilleri):

1- Onlar akıf varlıkları bilirler. Akli varlıklar kendileri dışındakilerden soyutlanmış kavramlardır. Meselâ: "Beyaz" kavramı gibi; "yumurta" cismi gibi değil. İdrak edilen şey, idrak edende (bir kavram olarak) hasıl olur. Cisimde meydana gelen her şey, cisimde müessirdir ve cisim için gereklidir: Şekil, konum ve nicelik (mikdar) gibi. Eğer düşünülür (ma^ckul) olan, cisimde ortaya çıksaydı, onun için nicelik, şekil ve konum da olurdu. Bu ise onu ma^ckul olmaktan çıkarırdı.

2- İnsânî nefis, kendi zâtını bilir. Eğer o, kendisini taşıyan bir varlıkta vücûda gelseydi, kendisi ile birlikte o varlığı idrak etmeden kendi zâtını bilemezdi ve kendisi ile bu aracı varlık arasında da bir aracı olurdu ve kısır bir döngü teşkil ederdi. Aksine, zâtını idrak eden şeyin zâtı kendindedir. Bir taşıyıcı varlıkta ortaya çıkan her şeyin zâtı bir başkasından dolaydır.

3- İnsânî nefis, aynı tarzda maddede bulunmaları mümkün olmayan karşıtları birlikte idrak eder.

4- Dördüncü delil iknaf'dir. Akıl ihtiyarlık döneminde kuvvetlenir. İnsânî nefisler soyut varlıklar olunca, onların meydana gelmesini gerektiren, ondan sonra çoğalan, benzer bir diğeri olmaksızın bir nefsin varlığını belirleyen maddenin dağılmasıyla aklın yok olmaması gerekir.

İnsânî nefislerin bedenlerden ayrıldıktan sonra, soyut varlıkların saâdeti türünden bir saâdetleri olduğu ve bu saâdetin en iyisinin fazilet sahibi nefislerinki olduğunun kanıtlanmasına gelince: Bunların basit (yalın) varlıklar olduğunu ve kendilerinde kuvve halinde var olan kemâl meydana gelince onu kabul edip ondan ayrılmaları gerektiğini biliyorsun.

Geçen deliller ortaya koydu ki, basit olan şey fiile çıktığı zaman, onda imkân ve imkâna özgü şey devam etmez. Eğer maddî (heyûlânî) akıl, bilfiil akıl ile birlikte sürekli olsaydı, nefis, herhangi bir şeyi aynı anda hem bilir hem bilmezdi. Bu kemâl ise bilfiil akıldır, yani sabit ve sürekli olan soyut varlık ile ilişki içine girmek için tam bir istidâttir. Böylece o, madde ile ilişkisini kestikten sonra bilfiil akıl ile birleşir. Maddî (heyûlânî) akıl eğer kutsî ise, bilfiil olmağa yeteneklidir. Maddî akıl, öğrenmeden, yani düşünce ve hayâl kullanmadan soyut bir varlıkla ilişki kurduğu zaman bilfiil akıl, onunla ilişki kurmağa (ona katılmağa) hem daha yetkili, hem de bu ilişkiyi kurması, o ölçüde gereklidir.

Özet olarak: Nefsin bilfiil akıl olması için ona beden gereklidir. Şüphesiz melekî akıl beden ile elde edilir. Geri kalan vasita varlıklar için duygu ve niyet yönünden bir pay yoktur.